

KGB propagandinės akcijos prieš politinę lietuvių išeivijos veiklą XX a. septintajame–devintajame dešimtmečiais

Šio darbo tikslas – apžvelgti propagandines priemones, kurias KGB pasitelkė prieš išeivius ir jų užsienyje vykdomą Lietuvos laisvinimo politiką; išskirti kultūros, meno ir mokslo sritis, kuriomis buvo siekiama pasinaudoti skleidžiant komunistinę ideologiją, politiką ir sovietinės Lietuvos laimėjimus; įvertinti šių propagandinių akcijų poveikį.

IVADAS

1940 m. Sovietų Sąjunga okupavo ir aneksavo Lietuvą. Tuo pačiu metu ji siekė savo agresyvius veiksmus pateikti tarptautinei bendruomenei kaip savanorišką Lietuvos įstojimą į SSRS. Vieni iš svarbiausių lietuvių išeivijos organizacijų uždavinių buvo kovoti už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, remti antisovietinį ginkluotą ir neginkluotą pasipriešinimą sovietinėje Lietuvoje, paviešinti sovietinės okupacinės valdžios Lietuvoje vykdomus nusikaltimus, aktualizuoti Lietuvos ir kitų Baltijos šalių okupacijos klausimą tarptautiniu lygmeniu ir taip siekti tarptautinės bendruomenės paramos atkuriant nepriklausomybę. XX a. septintasis dešimtmetis yra svarbus laikotarpis išeivijos kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Dėl Vakarų abejingumo Baltijos šalių

likimui išeivijos veikloje 1961 m. buvo jaučiamas šio toks sąstingis, tačiau jis truko neilgai. 1962 m. išeiviai pradėjo JAV valdžios institucijoms rašyti rezoliucijas dėl Baltijos šalių okupacijos. Kartu jie suvokė, kad vien reikalavimais ir prašymais JAV imtis veiksmų nieko nepasieks. Reikėjo konkrečiais faktais įrodyti sudėtingą padėtį okupuotoje Lietuvoje. Lietuvių išeiviams pavyko nemažai nuveikti. 1962 m. išeivius priėmė JAV prezidentas Johnas Kennedy'is. 1965–1966 m. JAV Kongresas ir Atstovų Rūmai priėmė rezoliucijas, smerkiančias Baltijos šalių okupaciją. 1967 m. išeivijos organizacijos 1968-uosius (tada sukako 50 metų nuo nepriklausomos Lietuvos valstybės paskelbimo 1918 m.) paskelbė Laisvės kovų metais ir siekė suaktyvinti Lietuvos laisvės kovą¹. Norėdama aktualizuoti ir internacionalizuoti Baltijos šalių okupacijos klausimą, išeivija pasinaudojo ir 1975 m. Helsinkio sutartimi. Per Europos valstybių atstovų susitikimus, kuriuose buvo analizuojama, kaip laikomasi Helsinkio susitarimo, išeiviai organizavo įvairias akcijas, primenančias neišspręstą Baltijos šalių okupacijos klausimą.

Politinė lietuvių išeivijos veikla formavo neigiamą Sovietų Sąjungos įvaizdį, o tai negalėjo neatkreipti KGB dėmesio. Vienas iš svarbiausių KGB žvalgybos ir ideologinės

kontržvalgybos padalinių uždavinių buvo susilpninti ir pralaužti išeivių vykdomą Lietuvos laisvinimo politiką, trukdyti jiems kelti Lietuvos okupacijos klausimą tarptautiniu lygmeniu, skaldyti užsienio lietuvių pajėgas. Sovietinei valdžiai buvo svarbu pakeisti išeivijos požiūrį į Sovietų Lietuvą ir taip pakirsti jos vykdomą nepripažinimo politiką. Nuo septintojo dešimtmečio sovietinis saugumas kovai su politine išeivijos veikla vis dažniau pasitelkdavo tokias ideologinio poveikio ir viešąją nuomonę formuojančias priemones kaip propaganda, kontrpropaganda ir kompromitavimas.

Ideologinės ir propagandinės sovietų akcijos sulaukė nemažo istorikų ir politologų dėmesio kaip svarbi SSRS užsienio politikos dalis. Išskirtini Suzanne's Labin², Martino Ebono³, Johno C. Clewso⁴, Raymondo Sleeperio⁵, I. V. Kiseliovo⁶, Oliverio Thomsono⁷ darbai, tiriantys sovietinės propagandos ir dezinformacijos taikymą. Jie analizuoja propagandos vietą ir vaidmenį įgyvendinant SSRS vidaus ir užsienio politiką. Autorių pateikiami propagandinių ir dezinformacinių akcijų pavyzdžiai rodo būdus ir kanalus, kuriais buvo skleidžiama sovietinei valdžiai palanki informacija.

Lietuvių istoriografijoje propagandinės ir ideologinės KGB akcijoms prieš išeiviją skiriama nedaug dėmesio. Kiek daugiau domimasi išeivių kompromitavimu. Jis irgi laikytinas propagandos forma. Paminėtini Juozo Banionio⁸ tyrimai, Juozo Starkausko⁹, Arvydo Anušausko¹⁰, Kristinos Burinskaitės¹¹ publikacijos. Arūnas Streikus¹² apibūdina išeivijos ir Sovietų Lietuvos kultūrinių santykių dinamiką bei įvertina sovietinės propagandos ir kompromitavimo svarbą ir KGB indėlį.

Šis straipsnis remiasi Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) KGB 1-ojo (žvalgybos) skyriaus veiklos dokumentais. Šis skyrius vykdė propagandines akcijas Vakarų

valstybėse. Kartais jam talkino ir 5-asis skyrius, atsakingas už ideologinę kontržvalgybą, ir 2-asis vidaus kontržvalgybos skyrius. KGB 1-ojo skyriaus planai, ataskaitos, agentūriniai pranešimai atskleidžia, kokių tikslų KGB siekė, kokie faktai buvo panaudojami propagandai ir kontrpropagandai. Informacijos apie KGB vykdomas akcijas galima rasti ir LSSR KGB pirmininko ataskaitose LKP CK. Labai informatyvūs Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos „Tėviškė“ dokumentai, kurie atspindi propagandinių akcijų vykdymą Lietuvoje ir užsienyje per žiniasklaidą ir turizmą.

KGB PROPAGANDINIŲ AKCIJŲ TIKSLAI IR SKLAIDOS FORMOS

Sovietinė valdžia propagandą laikė svarbia užsienio ir vidaus politikos įgyvendinimo priemone. Propaganda naudota nuo pat SSRS įkūrimo, tačiau ypač aktyviai ją imta taikyti nuo šeštojo dešimtmečio, kai pasikeitė SSRS vidaus ir tarptautinė padėtis. KGB irgi ėmė keisti savo veiklos taktiką. Šalia represijų jis pasitelkė ir ideologinio poveikio priemones. Jurijui Andropovui 1967 m. tapus SSRS KGB pirmininku, propagandos ir kitų ideologinio poveikio priemonių taikymas buvo dar labiau akcentuojamas. Komunistų partija ir KGB gerai suvokė informacijos, propagandos ir manipuliavimo viešąją nuomonę galimybes ir privalumus. Atitinkamai suformuota visuomenės nuomonė galėjo paveikti ir Vakarų demokratinių šalių vyriausybių, kurios, priešingai nei totalitarinėse valstybėse, reaguoja į visuomenės nuomonę, sprendimus. Tokiomis priemonėmis sovietinė valdžia tikėjosi įgyvendinti savo užsienio politikos uždavinius.

KGB taikė įvairius viešosios nuomonės formavimo metodus, pasitelkdamas vadinamąsias aktyviasias priemones (*active*

measures) – propagandą, kompromitavimą, gandus ir t. t. Sovietinis saugumas naudojo propagandą, kad formuotų neigiamą tarptautinės bendruomenės viešąją nuomonę apie lietuvių išeivijos politinę veiklą. Diskredituodamas ir iškraipydamas išeivijos veiklų idėjas, suteikdamas jų veiklai neigiamą atspalvį, sovietinis saugumas siekė mažinti jų rėmėjų gretas ar patraukti juos į savo pusę. Propagandinių akcijų taikinyse buvo ne tik tarptautinė bendruomenė, bet ir išeivijos organizacijos. Propaguojant sovietinės Lietuvos laimėjimus buvo norima formuoti teigiamą išeivijos požiūrį į SSRS, jos vykdomą politiką, ideologiją ir santvarką. Sovietinė valdžia taip siekė pralaužti izoliacinę išeivijos politiką, kad ji užmegztų glaudesnius ryšius su Lietuva, bei paneigti išeivių skleidžiamą informaciją apie SSRS kaip melagingą ir neatitinkančią tikrovės. Paviešindamas arba tendencingai iškraipydamas istorijos faktus, KGB siekė sukiršinti išeivijos organizacijas tarpusavyje. Veiksmus, kurių KGB ėmėsi prieš išeivius, lėmė įsitikinimas, kad išeiviai ir Lietuvos kitaminčiai yra Vakarų įrankis kovoje prieš SSRS, kad jie, skleisdami vakarietiškas vertybes, gyvenimo būdą ir ideologiją SSRS viduje, kompromituoja socializmą, socialistinę santvarką ir pakerta socialistinių šalių vienybę¹³. Taigi KGB buvo aktualu skleisti propagandą tarp atvykstančių į Lietuvą užsieniečių, studentų, meno žmonių, bandant juos palenkti į savo pusę, o esant galimybei – užverbuoti ar panaudoti savo propagandinėse akcijose.

Propagandinės akcijos buvo vykdomos pasitelkiant įvairias priemones. Ypač didelę reikšmę KGB teikė spaudai ir kitoms žiniasklaidos rūšims. Propagandinėms akcijoms vykdyti KGB pasitelkė Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugiją „Tėviškė“. Ši draugija tarpininkavo leidžiant prosovietinius leidinius, rengė straipsnius spaudai, organizavo renginius ir turistines

keliones į Lietuvą. KGB propagandinės akcijos buvo glaudžiai susijusios su išeivijos kompromitavimu. Tai akivaizdžiai matyti iš „Tėviškės“ 1966 m. suformuluotų propagandinių akcijų tikslų „vykdyti propagandą ir kontrpropagandą tarp išeivijos, skatinti tėvynės meilę, artinti su tėvyne, atitraukti nuo išeivijos, kompromituoti išeivių organizacijas ir jų politines akcijas“¹⁴. Propagandinės akcijos dažniausiai buvo vykdomos per respublikinės spaudos leidinius „Tiesa“, „Komjaunimo tiesa“, „Gimtas kraštas“ ir per užsienyje leidžiamus komunistinius ar prokomunistinius laikraščius, tokius kaip „Laisvė“, „Vilnis“, „Vienybė“ ar Vokietijoje leidžiamas „Nemuno kraštas“. Sovietinės Lietuvos laimėjimų propagandai buvo naudojamas ir turizmas. Sovietinė valdžia buvo ypač suinteresuota, kad Lietuvą aplankytų garsūs išeiviai. Kultūriniai ir moksliniai mai-
nai irgi buvo panaudojami propagandiniais tikslams. Į turistų grupes KGB infiltruodavo savo darbuotojus ar agentus, turinčius atitinkamą legendą. Jie vykdavo ne tik žvalgybines, bet ir propagandines užduotis, netgi būdavo tam atitinkamai rengiami. Štai prieš kelionę kartu su Jaunimo teatro trupe į JAV 1987 m. KGB operatyvinis darbuotojas buvo instruktuojamas tokiomis politikos ir istorijos temomis kaip sovietinės valstybės kursas, pertvarka, SSRS ir JAV santykiai. Taip jis turėjo pasirengti galimai diskusijai su išeiviais apie revoliucinius 1918 ir 1940 m. įvykius, partizaninį judėjimą, Sovietų Lietuvos ekonomikos, mokslo ir kultūros laimėjimus¹⁵ ir bandyti pakeisti išeivių nuomonę apie Sovietų Lietuvą. KGB siekė panaudoti ir asmeninius žmonių ryšius su išeiviais. Per agentus ir patikimus asmenis siųsdavo laiškus, propagandinę literatūrą, nuotraukų reprodukcijas, magnetofono juostas, mėgėjiškus kino filmus ir kitą medžiagą, kuri turėjo iliustruoti sovietinės sistemos laimėjimus¹⁶. Sovietinė valdžia panaudojo

kultūrą ir mokslą ne tik savo laimėjimams propaguoti, išeivijos veiklai diskredituoti, bet ir kultūriniam išeivijos poveikiui Lietuvos inteligentams neutralizuoti¹⁷.

KGB ne tiek siekė propaguoti sovietinės Lietuvos laimėjimus, kiek norėjo diskredituoti ir skaldyti išeiviją, pakenkti Lietuvos laisvinimo veiklai.

KGB PROPAGANDINĖS AKCIJOS ŽINIASKLAIDOJE

Spauda ir knygų leidyba. Spaudos svarbą propagandinėms akcijoms pabrėžė ir vienas iš „Tėviškės“ prezidiumo narių Pranas Petronis, teigdamas, kad per spaudą „eina mūsų balsas“¹⁸. Turbūt geriausiai KGB su spauda siejami tikslai atsiskleidžia LSSR KGB pirmininko Juozo Petkevičiaus rašte apie leidinį „Nemuno kraštas“. Jame teigiama, kad „siekiant pagilinti esamus išeivijos prieštaravimus, kompromituoti jų vadus, propaguoti Lietuvos SSR pasiekimus 1964 m. įkurtas „Nemuno kraštas“¹⁹. Užsienio skaitytojams buvo skirtas ir Lietuvoje leidžiamas laikraštis „Gimtas kraštas“. KGB stengėsi, kad sovietinei valdžiai palankių straipsnių pasirodytų ir kituose išeivijos leidiniuose, pavyzdžiui, „Santaros-Šviesos“ leidžiamuose „Akiračiuose“, „Metmenyse“ ir kitur. Siekiant praplėsti skaitytojų ratą, buvo norima, kad prosovietiniai laikraščiai, ypač „Gimtas kraštas“, pasirodytų ir anglų kalba²⁰. Propaguoti sovietinės Lietuvos pasiekimams buvo pasitelkiami ne tik užsakyti, KGB ir kitų propagandistų parengti straipsniai, bet ir vizualioji medžiaga. Štai periodiniam leidiniui „Tėvynės balsas“ „Tėviškė“ ketino perduoti nuotraukų serijas „Vaizdai iš Lietuvos“, „Statanti Lietuva“. Buvo publikuojami pasakojimai apie Lietuvos kultūros darbuotojus, pramonę, sportą, mokyklų gyvenimą, spausdinami grožinės literatūros kūriniai.

Propagandinėms akcijoms buvo pasitelkiami ir reemigrantai. Jų grįžimo į Lietuvą istorijos turėjo paliudyti geras gyvenimo sovietinėje Lietuvoje sąlygas²¹. Spauda buvo panaudojama ir sovietinės politikos propagandai, formuojant teigiamą SSRS įvaizdį ir darant spaudimą tarptautinei bendruomenei. Pavyzdžiui, KGB 1-asis skyrius per objektą „Krasavec“ planavo pateikti Italijos spaudai straipsnį, kuriame buvo teigiama, kad tik nuo gerų SSRS ir Vakarų valstybių santykių priklauso tolesnė pertvarkos eiga, Katalikų bažnyčios ir Sąjūdžio padėtis, todėl išeivija turinti paveikti JAV prezidento George'o Buscho administraciją, paspartinti derybas, ypač dėl nusiginklavimo. Katalikų bažnyčia, pasinaudodama savo autoritetu, turinti aktyviai įsitraukti į kovą už taiką²². Taip išeivijai ir Katalikų bažnyčiai buvo daromas netiesioginis spaudimas remti SSRS politiką. Į užsienį, ir ypač, KGB terminais kalbant, liberaliai, t. y. prosovietškai, nusiteikusiai išeivijai, buvo reguliariai siunčiama įvairios politinės medžiagos: komunistų partijos suvažiavimų, plenumų, sesijų, partijos vadovų kalbos²³. Štai 1978 m. pagrindinis propagandinės veiklos baras buvo propaguoti ir aiškinti lietuvių išeiviams naująją LSSR konstituciją²⁴, ypač išryškinant joje įtvirtintas socialines teises.

1987–1989 m. atėjus pertvarkai, respublikos gyventojai ir išeiviai ėmė kelti svarbius XX a. Lietuvos istorijos klausimus, kurie sovietinės valdžios buvo tendencingai iškraipyti arba nutylėti. KGB irgi nutarė pateikti savą įvykių interpretaciją. Spaudoje pasirodė straipsnių, neva atskleidžiančių nepriklausomos Lietuvos valdžios bendradarbiavimą su nacistine valdžia, kuriuose bandoma visuomenei įteigti, esą ginkluotas pasipriešinimas buvo inspiruotas vokiečių, arba atskleisti žymių nepriklausomos Lietuvos veikėjų orientaciją į SSRS²⁵. Taip lietuvių sovietinė valdžia su KGB pagalba siekė

diskredituoti kitaminčių tiesos paieškas ir buvusios nepriklausomos Lietuvos santvarką. KGB inicijavo straipsnius, kurie turėjo atgrasinti nuo siekio atkurti nepriklausomą Lietuvą ir patvirtinti Lietuvos įstojimo į SSRS teisėtumą. Pavyzdžiui, po KGB darbuotojų spaudimo operatyviniam objektui „Tarui“ leidiniui „Argumentai ir faktai“ buvo parengtas straipsnis apie tai, kokią didžiulę ekonominę žalą Lietuva patirtų išstodama iš SSRS. Vokietijoje leidžiamam laikraščiui „Nemuno kraštas“ nusiūsta medžiaga, neva įrodanti Baltijos šalių įstojimo į SSRS teisėtumą²⁶.

Sovietinė valdžia labai operatyviai reagojo į išeivijos skleidžiamą neigiamą informaciją apie Sovietų Lietuvą. Ji pasitelkė įvairius menininkus, kultūros veikėjus, teisininkus ir ekonomistus rengti propagandinei literatūrai apie sovietinės Lietuvos pasiekimus²⁷. Didelio atgarsio tarp išeivių sulaukė „Tėviškės“ platinamos anglų, rusų ir lietuvių kalbomis išleistos buvusių KGB agentų knygos: Juozo Mikuckio (agento „Tuvimo“) „Šioje ir anoje pusėje“, Juozo Jakaičio „Išdavystės keliu“, Vytauto Alseikos (agento „Oresto“) „Trys dešimtmečiai emigracijoje“. Visos jos buvo nukreiptos prieš pagrindines išeivijos organizacijas, ypač prieš Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą (toliau – VLIK'as). Taip pat buvo leidžiamos ir platinamos knygų ir dokumentų serijos „Faktai kaltina“, „Dokumentai kaltina“ apie partizaninį judėjimą, išeivijos organizacijas ir Katalikų bažnyčią. Šios knygos ir dokumentų rinkiniai irgi buvo nukreipti prieš išeivijos organizacijas, tendencingai interpretavo Lietuvos istorijos faktus ir diskreditavo Lietuvos laisvinimo veiklą.

Vietinių ir išeivijos autoritetų panaudojimas sovietinei propagandai ir kontrpropagandai. Žymių išeivių ar nepriklausomos Lietuvos veikėjų pasisakymai spaudoje buvo dar vienas propagandos ir išeivijos

kompromitavimo būdas. Paminėtini nepriklausomos Lietuvos veikėjų Juozo Keliuočio ir Vlodo Tiškaus-Tiškevičiaus straipsniai apie sovietinės kultūros ir ūkio pasiekimus. Pažymėtina, jog KGB spaudė šiuos žmones pasisakyti spaudoje. Pavyzdžiui, J. Keliuotis²⁸ pasmerkė išeivijos bandymus panaudoti kultūrinį bendradarbiavimą „piktiesiems“ tikslams, kurie nukreipti prieš Sovietų Sąjungą. V. Tiškus-Tiškevičius²⁹ kreipėsi į išeivijos jaunimą kritikuodamas tariamus išeivijos prasimanymus apie Sovietų Lietuvą³⁰. Taip KGB per žymius menininkus ir visuomenės veikėjus siekė kompromituoti išeivijos organizacijas ir atitraukti jaunimą nuo politinės veiklos. Tai sulaukė nemažos ir nevienareikšmės išeivių reakcijos. KGB šių straipsnių poveikį įvertino taip: „Išeivija nutraukė su jais ryšius. [...] To mes ir siekėme.“³¹ Tai tik dar kartą įrodo, kad sovietinės Lietuvos pasiekimų propaganda buvo glaudžiai susijusi su išeivijos ir Lietuvos kitaminčių kompromitavimo akcijomis.

Propagandai buvo pasitelkiami ne tik žymūs vietiniai asmenys, bet ir išeivijos atstovai. Taip norėta parodyti, kad ne visi išeiviai atmeta bendradarbiavimą su sovietine Lietuva, kad yra ir tokių, kurie demonstruoja savo nepasitenkinimą ir nepritarimą išeivių nuostatai nepripažinti sovietinės Lietuvos. KGB siekė prisivilioti į Lietuvą vieno iš lietuvių išeivijos laikraščių redaktorių, kad būtų galima jį panaudoti propagandinėse akcijose prieš lietuvių išeivius³². Norėdamas paskatinti išeivius užmegzti glaudesnius ryšius su Sovietų Lietuva ar net į ją sugrįžti, KGB talkininkavo sovietinėms institucijoms leidžiant Lietuvoje buvusių pažangių ir liberalių rašytojų Jono Meko ir Mariaus Katiliškio, kitų išeivijos menininkų darbus, kurie išreiškia tėvynės ilgesį ir atskleidžia išeivio likimo neperspektyvumą³³. Sovietinė valdžia padėjo Antanui Bimbai 1967 m. išleisti knygą apie Lietuvą „Klesti Nemuno kraštas: Lietu-

va 1945–1967“. KGB spaudos biuro 1989 m. ataskaitoje pažymima, kad per agentą „Tiesai“ buvo parengtas interviu su išeivijos dailininku Vytautu Jonynu ir kolekcininku Mykolu Žilinsku. 1990 m. planuose buvo numatyta, be įvairių straipsnių istorine tematika, suorganizuoti „Tėviškės“ veikloje dalyvaujančių Vytauto Jonyno, Zenono Rekašiaus, Leopoldo Mockūno, I. Gintauto pasisakymus spaudoje, kuriuose jie pasmerktų ekstremizmą ir nacionalizmą ir ragintų taikiai spręsti klausimus³⁴. Ekstremistiniais veiksmais čia buvo laikoma Sąjūdžio, Lietuvos laisvės lygos ir kitų kova už nepriklausomybę. LSSR KGB 1-ojo skyriaus veiklos pagal EM liniją (lietuviškoji išeivija) 1989 m. ataskaitoje pateikiami propagandinio darbo rezultatai: per agentus „Karalių“ ir „Justiną“ „Tiesoje“ ir „Gimtajame krašte“ buvo publikuotas interviu su autoritetingu tarp išeivių vyskupu Pauliumi Baltakiu, kuriame jis ragino susitaikyti su esama padėtimi, be kita ko, ir su Lietuvos įstojimu į SSRS. Vyskupas taip pat pasisakė prieš ekstremistinius veiksmus³⁵.

KGB buvo svarbu užmaskuoti savo vaidmenį šiose akcijose. Todėl buvo prisidengiama trečiaisiais asmenimis, ypač siekiant sukiršinti išeivijos organizacijas, griauti jas iš vidaus. KGB norėjo parodyti, kad ne visi išeiviai patenkinti „Santaros-Šviesos“ politika ir veikla, ir planavo parengti anoniminių – neva organizacijos nario – straipsnį, išreiškiantį nusivylimą jos veikla³⁶. O siekiant diskredituoti išeivijos veikloje aktyviai besireiškiančius buvusios nepriklausomos Lietuvos veikėjus numatyta respublikinėje ir sąjunginėje spaudoje publikuoti „čekų diplomato užrašus“ apie 1926 m. perversmą, atskleisti „tikrąjį“ nepriklausomos Lietuvos lyderių veidą, tuometinę jų orientaciją į nacistinę Vokietiją³⁷. Būtina įvertinti ir šių akcijų kontekstą, mat tuo metu JAV vyko karinių nusikaltėlių, Antrojo pasaulinio karo metais bendradarbiavusių su nacistais,

paieškos. Šia medžiaga KGB norėjo mesti šešėlį ant išeivijos ir jos veiklos.

Nors spauda buvo pagrindinė sovietinės propagandos sklaidos forma, pasitelkta ir televizija, radijas bei kinas. Buvo kuriamos išeivijai skirtos televizijos laidos apie įvairias vidaus ir užsienio politikos aktualijas, kuromis siekta paneigti tiek išeivių, tiek Lietuvos kitaminčių pasauliui platinamą informaciją apie sovietų politiką ir nusikaltimus. Išeivijai skirtoje rubrikoje „Mūsų nuomonė“ buvo aptariamios tokios vidaus politikos ir aktualijų temos kaip žmogaus teisių gynimas, disidentai, sovietinio deputato statusas ir t. t. Parengtos laidos „Šmeižikai teisiųjų suole“ apie Antaną Terlecką ir Julijų Sasnauską, keturiasdešimties laidų ciklas prieš antikomunizmą ir jo ruporus Vakarų spaudoje ir televizijoje. Akademikas Juozas Jurginis sukūrė istorinės tematikos laidų ciklą „Istorija mūsų akimis“. Pasirodė laidų, nukreiptų prieš „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ neva skleidžiamą melą. Rubrika „Pasaulis Lietuvoje ir Lietuva pasaulyje“ turėjo nušviesti sovietinės Lietuvos pasiekimus, joje dalyvaudavo užsienio svečių. Taip pat buvo parengta laidų apie sovietinę tikrovę, „dviejų tautų draugystę“ (vienoje jų kalbėjo ir V. Alseika³⁸), propagandinių dokumentinių filmų apie Lietuvą, jos kultūrą, žmones („Mes – Lietuva“, „Dainų šventė“)³⁹. Dokumentinis filmas „Aš, Alseika“ turėjo diskredituoti VLIK'ą⁴⁰. Į užsienį buvo siunčiami ir meniniai filmai: 1978 m. į Vokietiją nusiųsta „Velnio nuotaka“. Nuo 1964 m. užsieniečiams kasdien buvo transliuojama vienos valandos radijo laida apie tarptautinius įvykius bei SSRS ir LSSR gyvenimą⁴¹. Propaguoti sovietinės Lietuvos pasiekimams pasitelktos ir parodos, festivaliai. Per „Tėviškės“ draugiją buvo organizuojamos Lietuvos grafikos parodos Vakarų Vokietijoje, Čikagoje, Londone ir Geteborge, knygų paroda Hamburge, lietuviškų filmų festivalis Niujorke⁴².

Taigi KGB pasinaudojo Vakaruose gyvuojančia žodžio laisve vykdyti savo propagandinėms akcijoms, nušviečiančioms tariamus socialistinės sistemos pasiekimus, ir skleisti melui apie lietuvių išeiviją.

MENO VERTYBIŲ SUSIGRAŽINIMAS PROPAGANDINIŲ AKCIJŲ KONTEKSTE

Meno ir kitų kultūros vertybių susigrąžinimas irgi buvo panaudojamas sovietinei propagandai, kiršinti išeivijai bei pralaužti jos vykdomai izoliacinei politikai. Vakaruose gyvenantys lietuvių išeiviai buvo sukaupę vertingas meno ir istorinių vertybių kolekcijas. Sovietinė valdžia siekė susigrąžinti jas į Lietuvą, atitraukti menininkus nuo dalyvavimo politinėje išeivijos organizacijų veikloje ir taip sustiprinti jų ryšius su Lietuva. Įkurtas Kultūros fondas meno vertybėms susigrąžinti. Jis siekė per „Tiesos“ ir „Moscow News“ korespondentą Vilių Kavaliauską⁴³ susigrąžinti meno kūrinius iš V. Jonyno, Adomo Galdiko, Kazimiero Žoromskio, Viktoro Vizgirdo, Magdalenos Stankūnienės. KGB irgi bandė panaudoti šį fondą savo tikslams. LKP ir KGB labai stengėsi įkalbėti M. Žilinską, kuris 1933–1936 m. buvo Valstybės saugumo departamento Spaudos skyriaus viršininkas, o vėliau dirbo Ministro Pirmininko kanceliarijoje⁴⁴, grąžinti savo meno kolekciją į Lietuvą bei panaudoti tai propagandai formuojant teigiamą išeivijos požiūrį į sovietinę Lietuvą. Įtikinti „Konsulą“ (taip KGB dokumentuose buvo vadinamas M. Žilinskas) grąžinti kolekciją buvo pasiūlytos įvairios priemonės: agentų įkalbinėjimas, materialinė pagalba M. Žilinsko seserims, jo giminaičių kvietimas į Lietuvą, visuomenei žinomų žmonių padėkos laišku inicijavimas⁴⁵. Be to, buvo numatyta išlieti M. Žilinsko biustą, nutapyti jo portretą, pa-

rengti interviu su juo, sukurti apie jį filmą, nusiųsti pas jį Vilniaus universiteto rektorių Joną Kubilių, kad šis įtikintų grąžinti meno kolekciją⁴⁶. Šiomis priemonėmis KGB siekė ne tik įtikinti M. Žilinską, bet ir paskatinti kitus išeivius dalyvauti Kultūros fondo veikloje ir aktyviau bendrauti su sovietine Lietuva.

KULTŪRINIAI IR MOKSLINIAI MAINAI BEI TURIZMAS KAIP SOVIETINĖS PROPAGANDOS TERPĖ

Siekdamas įgyvendinti užsibrėžtus tikslus, KGB taip pat bandė pasinaudoti kultūrinių ir mokslinių mainų bei turizmo teikiamomis galimybėmis. Organizuodama turistines keliones į Lietuvą ir kultūros renginius, sovietinė valdžia bandė pagausinti žmonių, palaikančių SSRS, skaičių bei sukiršinti juos su ta išeivijos dalimi, kuri buvo kategoriškai nusiteikusi prieš bet kokius ryšius su sovietine Lietuva. Lietuvių meno kolektyvų gastrolės JAV, jų atgarsiai išeivijoje rodo, kad kartais KGB pavykdavo įgyvendinti savo planus. Štai 1985 m. Marcelijus Martinaitis, Vytautas Marcinkus, Algimantas Bučys ir Laimonas Noreika, kviečiami „Santaros-Šviesos“, du mėnesius svečiavosi JAV. Čia jie dalyvavo šios organizacijos suvažiavime, literatūros vakaruose. Sovietinis saugumas šią viešnagę įvertino kaip pasisėkusią, nes, pasak KGB, dėl minėtų kūrėjų dalyvavimo suvažiavime nebuvo antisovietinių pasisakymų, o išeivių surengtuose literatūros vakaruose lietuviai kalbėjo apie Lietuvos pasiekimus⁴⁷. Ši kelionė sulaukė nevienareikšmės išeivių reakcijos ir kritikos. „Naujienose“, „Dirvoje“ ir „Darbininke“ pasirodė straipsnių, kaltinančių „Santarą-Šviesą“ kolaboravimu, kad ji išduodanti kovos už nepriklausomybę idėjas ir skaldanti išeiviją. Matydamas tokią reakciją, KGB ir toliau ragino skaldyti išeiviją, kompromituoti išeivius⁴⁸. Agento „Algirdo“ nuomone,

1986 m. JAV vykę operos solistų Virgilijaus Noreikos ir Nijolės Ambrazaitytės koncertai irgi sukiršino išeiviją⁴⁹. Teatrų ir atskirų menininkų gastrolės buvo akylai stebimos KGB. Į tokias keliones visada vykdavo ir agentai arba KGB operatyviniai darbuotojai, veikiantys prisidengę „Tėviškės“ darbuotojų vardu. Štai per Jaunimo teatro gastroles JAV 1988 m. KGB agentai ne tik sekė, su kuo lietuviai bendrauja, bet ir rinko informaciją apie išeiviją⁵⁰.

Tam tikros KGB akcijos buvo nukreiptos ir prieš „Santarą-Šviesą“. Ši organizacija pasisakė už asmeninius ir kultūrinius ryšius su Sovietų Lietuva, tuo tarpu VLIK'as ir kitos konservatyvesnės organizacijos buvo kategoriškai nusiteikusios prieš tokį bendradarbiavimą. KGB savaip interpretavo „Santaros-Šviesos“ siekį palaikyti ryšius su Lietuva ir išvelgė grėsmę sovietinei sistemai dėl šios organizacijos galimos įtakos kitaminčiams Lietuvoje ar galimo šnipinėjimo. KGB manymu, „Santara-Šviesa“ savo ideologinę diversiją perkėlė į Lietuvą. Ji neva rūpinasi lietuvių tauta, bet iš tiesų yra priešiška nusiteikusi sovietinės Lietuvos atžvilgiu⁵¹. Vis dėlto KGB siekė panaudoti šios organizacijos atvirumą savo tikslams. Sovietinis saugumas per propagandines akcijas bandė formuoti kuo palankesnę „Santaros-Šviesos“ narių nuomonę apie sovietinę Lietuvą, skatinti juos aktyviau bendradarbiauti su gimtine bei padaryti organizaciją atviresnę, taip pat ir KGB agentams. Ne mažiau svarbus KGB tikslas buvo panaudoti „Santarą-Šviesą“ kiršinant kitas išeivių organizacijas ir taip skaldyti išeiviją bei trukdyti jos politinei veiklai.

Norint palenkti „Santarą-Šviesą“ į savo pusę, jos nariai per „Tėviškės“ draugiją buvo kviečiami atvykti į Lietuvą. Štai 1987 m. buvo organizuota kelionė, kurios metu į Lietuvą atvyko dvidešimt vienas „Santaros-Šviesos“ narys. KGB rengėsi šiai kelionei. Jis ėmėsi atitinkamų priemonių, kad įgyvendintų savo

operatyvinius ir propagandinius tikslus: per agentus rinkti informaciją apie šios kelionės dalyvius ir išeiviją, užkirsti kelią galimai jų propagandai prieš SSRS ir nelegalios literatūros platinimui. Siekiant parodyti teigiamą sovietinės Lietuvos įvaizdį ir paneigti išeivijos informaciją, turistams buvo suteikta galimybė lankytis įvairiuose istorijos ir kultūros objektuose. KGB norėjo panaudoti šią kelionę propagandiniais tikslams, todėl planavo „Literatūroje ir mene“, „Kultūros baruose“, televizijoje ir radijuje parengti teigiamų išeivių atsiliepimų apie viešnagę⁵². Be abejo, tokie straipsniai ir laidos buvo skirti išeivijai.

Didelį dėmesį KGB skyrė ne vien „Santaros-Šviesos“ narių „ideologiniam apdorojimui“. Norėta paveikti ir visą išeivijos jaunimą, nes, saugumiečių manymu, jaunajai išeivių kartai lengviau daryti poveikį nei senajai. Sutelkti savo dėmesį į jaunimą KGB vertė atlikta išeivijos analizė. Saugumo darbuotojai padarė išvadą, kad senoji išeivijos karta jau nebeturi tokio visuomeninio poveikio emigracijai, o jaunoji karta mažiau dėmesio kreipia į antitarybinius tėvų pasakojimus⁵³. Lietuvių kalbos kursai Vilniaus universitete ir turizmas buvo pagrindinės priemonės, kurių Lietuvoje imtasi darant poveikį išeivijos jaunimui. Iš 1971 m. sovietinės turizmo agentūros „Inturist“ informacinės-propagandinės veiklos ataskaitos galima susidaryti vaizdą, kokiais maršrutais ir į kokius objektus buvo vežiojamas Lietuvoje išeivijos jaunimas ir kiti turistai. Jiems buvo rengiamos propagandinės tematikos ekskursijos. Jie buvo vežami į tikslingai parinktas istorines vietas, tokias kaip Paneriai, supažindinami su sovietinės Lietuvos pasiekimais žemės ūkyje, pramonėje, kultūros ir mokslo srityse, lankydavo Druskininkų kurortą, dalyvaudavo įvairiuose kultūros renginiuose⁵⁴. Norint diskredituoti VLIK'ą, formuoti neigiamą išeivijos nuomonę apie jį, lietuvių

išeiviams jų kelionių Lietuvoje metu buvo surengti susitikimai su V. Alseika, organizuota paroda apie tariamus VLIK'o nusikaltimus⁵⁵. Buvo ribojamas lankytinų vietų skaičius ir lankymosi Lietuvoje laikas. Vilnius, Kaunas, Druskininkai ir Trakai buvo atviri užsienio turistams. 1985 m. „Tėviškė“ nutarė, kad to jau nebepakanka, nes išeiviams norima parodyti Klaipėdą, Palangą, pailginant jų buvimo Lietuvoje laiką iki 7–10 dienų⁵⁶. Tai rodo, kad turistų srautas į Lietuvą didėjo. Užsieniečiai Lietuvoje buvo akylai stebimi KGB agentų. 1986 m. birželio 18 d. kaip „Tėviškės“ svečiai Lietuvoje viešėjo penkiolika lietuvių kilmės jaunuolių. Norėdamas gauti sau naudingos informacijos apie juos (ypač ieškota kompromituojančios medžiagos), užkirsti kelią jiems platinti nelegalią literatūrą, KGB ėmėsi įvairių agentūrinių-operatyvinių veiksmų. Buvo apieškomie svečių viešbučio numeriai, verbuojami iš pačių turistų arba infiltruojami savi agentai. Turistais irgi buvo pasinaudojama išeivijai skirtose propagandinėse akcijose⁵⁷.

Sovietinė valdžia stengėsi trumpam ar visam laikui į Lietuvą pasikviesti garsius išeivijos menininkus, kurie buvo linkę bendrauti su Lietuva ir turėjo autoritetą tarp išeivių⁵⁸. Norėta, kad į Lietuvą atvyktų istorikė Vanda Sruogienė, „Vienybės“ korespondentas Albertas Zalatorius, menotyrininkas Jonas Kreivėnas⁵⁹. Taip sovietinė valdžia ir KGB siekė skatinti žmones lankytis Lietuvoje bei per juos vykdyti propagandines akcijas, iškeliančias Sovietų Lietuvos pasiekimus.

Moksliniai mainai – dar viena KGB veiklos vykdančios propagandines ir operatyvines užduotis sritis. KGB pasinaudojo Vilniaus universiteto organizuojamais lietuvių kalbos kursais išeivijos lietuviams rinkdamas informaciją apie išeiviją, verbuodamas agentus ir skleisdamas propagandą. Sovietinio saugumo įsitikinimu, išeiviai galėjo pasinaudoti šiais kursais, kad rinktų duomenis apie mūsų šalį

arba kad per jų lankytojus siųstų nelegalią informaciją į Lietuvą⁶⁰. Tuo KGB ir aiškino savo kišimąsi į šių kursų veiklą bei bandymus rinkti žinias apie jų lankytojus. Nors buvo tvirtinama, kad kursų dalyviai turėtų būti atrenkami pagal išsilavinimą ir interesus, iš tiesų į juos buvo priimami tie, kurie galėjo būti naudingi KGB. Agentai iš pradedančiųjų žurnalistų, literatų, kitų meno ir literatūros atstovų bei operatyviniai darbuotojai, pasinaudoję Švietimo ministerijos ar „Tėviškės“ draugijos priedanga, atliko išsamią interesantų analizę ir ieškojo kompromituojančios medžiagos, bandė „teisina“ linkme kreipti kursantus, jų sovietinės tikrovės supratimą⁶¹. Tačiau šių asmenų judėjimas po Lietuvą buvo kontroliuojamas, „kad jie nepastebėtų to, ko nereikia, tad rekomenduojama uždrausti bekontrolį judėjimą, ypač į uždraustas vietas, neleisti nepriežastinio paskaitų ar kultūrinių renginių praleidimo“⁶². Siekiant užimti ir kontroliuoti kursų lankytojų laisvalaikį, buvo kruopščiai organizuojama jų kultūrinė programa, įtraukiant į ją lankymąsi Rašytojų, Dailininkų sąjungose ir kitur. Taip pat buvo planuojama spaudoje, televizijoje parengti lietuvių kalbos kursų dalyvių atsiliepimų apie šį renginį ir viešnągę Lietuvoje. Agentas „Robotas“ įvertino šių kursų reikšmę kaip įvairiapusę, nors manytina, kad tai buvo labiau siekiamybė nei realybė. Anot agento, kursai keičia kursantų stereotipus apie Lietuvą, supažindina juos su Lietuvos pasiekimais, užmezgami įvairūs ryšiai⁶³. KGB bandė pasinaudoti ne tik Vilniaus universiteto lituanistikos kursais. Prisidengęs moksliniais mainais, jis pasikvietė į Lietuvą agentus „Algimantą“ ir „Ieškotoją“ kaip Vilniaus universiteto ir Mokslų akademijos stažuotojus. Viešnągės Lietuvoje metu iš jų buvo stengiamasi gauti naudingos informacijos apie „Santarą-Šviesą“⁶⁴.

KGB stebėjo ne tik JAV, bet ir kitų šalių lietuvių išeiviją ir bandė daryti jai įtaką. Buvo

atkreiptas dėmesys ir į Baltistikos institutą Švedijoje. Jo organizuojamose konferencijose lankėsi aktyvūs lietuvių išeiviai Tomas Venclova, Aleksandras Štomas, Rimvydas Šilbajoris, Tomas Misiūnas. KGB supratimu, šis institutas buvo įkurtas ideologinei kovai prieš SSRS⁶⁵. Todėl per agentus buvo norima kuo daugiau žinoti, kas jame vyksta, ir pakreipti jo veiklą sau naudinga linkme, kad institutas daugiau bendradarbiautų su sovietinės Lietuvos mokslininkais nei su išeiviais, kad pastarieji nesinaudotų šiuo institutu antisovietinei veiklai⁶⁶. Užverbuoti mokslininkai konferencijų ar stažuočių metu vykdė agentūrines užduotis. Pavyzdžiui, 1986 m. buvo planuojama pasiųsti į šį institutą agentą „Rimvydą“, Vilniaus valstybinio universiteto istorijos profesorių, kuris turėjo ištirti padėtį institute⁶⁷. KGB rengėsi į instituto organizuojamą IX konferenciją nusiųsti savo agentų, kad jie užmegztų ryšius su instituto vadovybe ir išsiaiškintų, ar ji ketina bendradarbiauti su Lietuva⁶⁸. Numatyta per „Tėviškę“ pakviesti į Lietuvą operatyvinio tyrimo bylos objektą „Tkač“, kuris yra šiame institute įtakingas ir gali suteikti naudingos politinės ir kontržvalgybinės informacijos⁶⁹.

IDEOLOGINĖS AKCIJOS PRIEŠ POLITINĘ IŠEIVIJOS VEIKLĄ

Tai, kad KGB propagandinės akcijos buvo politizuotos ir naudojamos prieš išeiviją, rodo jų kontekstas. Pavyzdžiui, prieš išeiviją nukreiptų straipsnių pasirodymo laikas neretai sutapdavo su svarbiausiais išeivijos organizacijų renginiais. Pagrindinis tokių sovietinių ir KGB propagandinių akcijų tikslas buvo diskredituoti išeivijos renginius, menkinti jų įtaką, mažinti tarptautinę paramą keliama Baltijos okupacijos klausimui. Štai 1989 m. Europos Parlamentui rengiantis

priimti rezoliuciją Baltijos šalių okupacijos klausimu, KGB agentai ir operatyviniai darbuotojai gavo užduotį „rinkti medžiagą ir ją panaudoti sukelti nesutarimams tarp Europos Parlamento ir Pabaltijo išeivijos organizacijų dėl Lietuvos okupacijos klausimo“⁷⁰.

KGB vykdė propagandines ir kompromitavimo akcijas prieš tokius nemažą išeivių ir tarptautinės žiniasklaidos dėmesio sulaukusius išeivijos renginius kaip Pasaulio lietuvių jaunimo festivalis (1972 m.), kurį organizavo Pasaulio lietuvių bendruomenė (toliau – PLB), VLIK'as, Amerikos lietuvių taryba (toliau – ALT), „Santara-Šviesa“, ir Baltijos laisvės ir taikos kruizas (1985 m.). Šiems renginiams, jų skleidžiamoms idėjoms diskredituoti ir kad atitrauktų išeivius nuo dalyvavimo juose, KGB naudojo agentūrines ir propagandines priemones. Kad nuvertintų jaunimo festivalį, sovietinė valdžia jo metu planavo kultūros darbuotojų kelionę į JAV, turėjusią propaguoti Lietuvos pasiekimus ir taip neva parodyti, jog išeivija skleidžia melą apie sovietinę Lietuvą. Per agentus norėta paveikti „Filosofą“, kad jis savo laikraštyje atskleistų festivalio organizatorių nesutarimus ir nesklaidumus, neva nusikalstamą organizatorių veiklą nepriklausomoje Lietuvoje ir taip juos diskredituotų. Išeivijos jaunimas, užuot vykęs į festivalį, buvo kviečiamas aplankyti Lietuvą. Šios kelionės metu irgi norėta jaunimą nuteikti prieš politinę išeivijos veiklą, ją diskredituoti. Periodinės spaudos leidiniuose „Nemuno kraštas“, „Laisvė“ ir „Vilnis“ siekta pavaizduoti festivalį kaip antisovietinį judėjimą, o ne kaip renginį, buriantį išeivijos jaunimą dirbti tėvynės labui⁷¹.

Vienas ryškiausių ir didžiausio atgarsio sulaukęs išeivijos renginys Baltijos taikos ir laisvės kruizas irgi buvo tapęs KGB propagandos ir diskreditavimo akcijų taikiniu. Jį organizavo estų ir latvių išeivių organizacija Pasaulio baltų santalka. Lietuviams jame ats-

tovavo VLIK'as, tad neatsitiktinai sovietinių propagandistų akcijos buvo nukreiptos prieš šią organizaciją. Ne tik išeivija, bet ir KGB rengėsi šiam įvykiui. Siekdamas diskredituoti kruizą ir jo organizatorius, suformuoti neigiamą tarptautinę viešąją nuomonę apie jį, KGB pateikė kitoms propagandos institucijoms tariamai kompromituojančios informacijos apie VLIK'ą ir išeivių veiklą nepriklausomoje Lietuvoje. Sovietinė valdžia ir KGB pasitelkė net grasinimus. Per atvykstančius į Lietuvą emigrantus ir turistus buvo norima perduoti kruizo dalyviams žinią, kad šį renginį sovietinė valdžia laiko priešišku ir kad tiems, kurie jame dalyvaus, ateityje gali būti uždrausta lankytis Lietuvoje. O norint atitraukti jaunus žmones nuo dalyvavimo šiame kruize, liepos pabaigoje buvo planuojama pakviesti į Lietuvą jaunimo grupę⁷².

Tokiomis propagandinėmis akcijomis KGB siekė diskredituoti ne vien šiuos išeivių renginius, bet ir apskritai išeivijos Lietuvos laisvinimo veiklą. Juk tiek kruizas, tiek pasaulio lietuvių jaunimo festivaliai ir kiti renginiai buvo skirti priminti pasauliui apie Baltijos šalių okupaciją ir atkreipti dėmesį į žmogaus teisių pažeidimus Lietuvoje.

KGB IDEOLOGINIŲ IR PROPAGANDINIŲ AKCIJŲ POVEIKIS

Trūkstant objektyvių šaltinių vertinti propagandines KGB akcijas sudėtinga. Be to, ne visada įmanoma atsekti, kad už tokių akcijų stovi KGB. Tačiau ir iš KGB dokumentų galima daryti tam tikras išvadas apie jo vykdytų propagandinių akcijų veiksmingumą, nors jis ir buvo linkęs pernelyg gerai vertinti savo veiksmų poveikį bei priimti tam tikrus įvykius kaip sau naudingus.

KGB dokumentai akivaizdžiai rodo, kad sovietinis saugumas ir kitos propaganda skleidusios institucijos skyrė nemažai dė-

mesio šioms akcijoms. Tačiau kartu tie patys dokumentai liudija, kad planus, rekomendacijas ne visada pavykdavo įgyvendinti kaip tikėtasi. Tai atspindi „Tėviškės“ susirinkimų protokolai, kuriuose jaučiami nuolatiniai raginimai aktyvinti propagandinį darbą įvairiose srityse. Gal sovietiniam saugumui kartais ir pasisėkdavo sukelti trintį tarp išeivių, bet jų suskaldyti, nutraukti jų bendradarbiavimo nepavykdavo. Išeiviai labai kritiškai vertino informaciją iš sovietinės Lietuvos. Jie gaudavo alternatyvių, objektyvesnių duomenų iš Lietuvos disidentų, kunigų ar giminaičių. O juk veiksminga propaganda galima tik ten, kur stinga alternatyvios informacijos. Keliaujantys į Lietuvą žmonės irgi žinojo, į kokią šalį vyksta ir kas jų ten laukia, nors negalima atmesti ir to, kad kai kurie sovietinės Lietuvos pasiekimai galėjo daryti įspūdį. Šmeižto ir kompromitavimo akcijos negalėjo neatkreipti išeivijos dėmesio. Saugumui irgi buvo labai įdomi išeivijos reakcija. Štai agentas „Ignotas“ savo agentūriniame pranešime rašo apie audringą išeivių reakciją į pasirodžiusią V. Alseikos knygą „Išdavystės keliu“. Jis pažymi, kad kiti serijos „Faktai kaltina“ leidiniai nesulaukė tokios audringos išeivių reakcijos, mat šioje knygoje VLIK'as kaltinamas bendradarbiavęs su nacistine valdžia⁷³.

Pertvarkos laikotarpiu sąlygos vykdyti sovietines propagandines akcijas dar pasunkėjo, nors pačių akcijų padaugėjo, nes suaktyvėjo ir išeivijos veikla. Suintensyvėjus išeivių ryšiams su Lietuva, padažnėjus jų kelionių į gimtinę, KGB buvo sunkiau cenzūruoti ir kontroliuoti informaciją. Todėl jo propagandinės akcijos tapo neveiksmingos.

IŠVADOS

1. Sovietinė valdžia naudojo propagandą savo vidaus ir užsienio politikos uždaviniams

įgyvendinti. Nuo septintojo dešimtmečio propaganda ir kiti viešąją nuomonę formuojantys veiksmai tapo viena svarbiausių KGB priemonių prieš kitaminčius šalies viduje ir lietuvių išeiviją Vakaruose.

2. Ideologinėmis ir propagandinėmis akcijomis KGB siekė šių tikslų: pristatyti ir propaguoti sovietinę politiką ir ideologiją, Sovietų Lietuvos pasiekimus įvairiose srityse; pralaužti išeivijos vykdomą izoliacinę politiką ir patraukti išeivius prie Lietuvos; diskredituoti išeivijos veiklą, nukreiptą prieš SSRS; kiršinti išeivijos organizacijas tarpusavyje. Todėl propagandinės kompromitavimo akcijos buvo nukreiptos prieš didžiausias išeivijos organizacijas VLIK'ą, „Santarą-Šviesą“, PLB ir ALT.

Nuorodos

¹ J. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999, p. 233.

² S. Labin, *The Technique of Soviet Propaganda*, New York, 1960.

³ M. Ebon, *The Soviet Propaganda Machine*, New York, 1976.

⁴ J. C. Clews, *Communist Propaganda Technique*, New York, Washington, 1964.

⁵ R. Sleeper, *Mesmerized the Bear: the Soviet Strategy of Deception*, New York, 1987.

⁶ M. B. Киселев, *Психологические аспекты пропаганды*, interaktyvus, <http://www.psyfactor.org/propaganda>.

⁷ O. Thomson, *Historia propagandy*, Warszawa, 2001.

⁸ J. Banionis, *Lietuvos laisvinimo byla Vakaruose 1975–1990*, Vilnius, 2002; to paties, „Helsinkio susitarimų įtaka Lietuvos laisvės bylai“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 1; to paties, „Belgrado susitikimas: Lietuvos laisvinimo lūkesčiai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1; to paties, „Madrido konferencija: aktyvinamas Lietuvos laisvės bylos kėlimas“, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 1; to paties, „Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose įsigalint detantui 1970–1974 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 1.

3. Propaganda buvo skleidžiama per agentus ir žiniasklaidą. Naudotasi ir tokimis kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo sritimis kaip turizmas, įvairūs kultūriniai renginiai, mokslinis ir kultūrinis bendradarbiavimas. Siekdamas sustiprinti savo akcijų poveikį, KGB bandė pasinaudoti žymiais tiek Lietuvos, tiek išeivijos veikėjais.

4. KGB propagandinės akcijos tarp išeivių retai kada buvo veiksmingos, nors kartais saugumui ir pavykdavo pasinaudoti išeivijos nesutarimais. Vis dėlto KGB nepasisekė suskaldyti išeivių ir susilpninti jų Lietuvos laisvinimo kovos. Alternatyvūs informacijos šaltiniai Lietuvoje ir istorinė pačių išeivių patirtis leido jiems objektyviai vertinti prosovietinę tikrovę.

⁹ J. Starkauskas, „KGB bandymai sukiršinti JAV lietuvių ir žydus“, *Lietuvos žydų žudynių byla*, Vilnius, 2001.

¹⁰ K. Burinskaitė, „Kompromitavimas – vienas KGB metodų formuojant viešąją nuomonę“, *Genocidas ir rezistencija*, 2006, Nr. 2; tos pačios, „KGB kova su išeivija ideologinėmis ir propagandinėmis priemonėmis XX a. devintajame dešimtmetyje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2008, Nr. 1.

¹¹ A. Anušauskas, „KGB prisilietimas“, *Metai*, 1996, Nr. 11; to paties, „KGB ir lietuvių visuomenė: slaptasis karas 1954–1991 metais“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21; to paties, „Tinklas kolekcijos pagrobimui, arba 16 paveikslų KGB galerijai. Du KGB slaptosios veiklos aspektai“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3); to paties, „KGB ir kolekcininkai“, *Lietuvos archyvai*, 1999, Nr. 13; to paties, „KGB kultūriniai mainai“, *Ekstra*, 2002, kovo 25; to paties, „KGB taikiny – Lietuvos diplomatinė tarnyba“, *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 30.

¹² A. Streikus, „Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, Nr. 20.

¹³ F. Bobkovo pranešimo tezės: imperializmo ideologinė diversija prieš SSRS ir SSRS KGB kova su ja, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-35, ap. 10, b. 325, l. 25–28.

¹⁴ Lietuvos kultūrinių ryšių su išeivijos lietuviais komiteto 1966 m. veiksmų planas, *ibid.*, f. K-3, ap. 1, b. 23, l. 1.

¹⁵ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1987 m. lapkričio 10 d. pasiruošimo užsienio komandirutei planas, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 352, l. 213.

¹⁶ Išrašas iš KGB priemonių siekiant sustiprinti kovą su reakcinėmis lietuvių išeivijos organizacijomis ir sumažinti specialiųjų tarnybų galimybes jas panaudoti antisovietinėse akcijose plano, *ibid.*, ap. 3, b. 664, l. 170–171.

¹⁷ A. Streikus, *op. cit.*, p. 42.

¹⁸ Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos „Tėviškė“ prezidiumo posėdžio, įvykusio 1978 m. kovo 24 d., protokolai Nr. 1, LYA, f. K-3, ap. 6, b. 2, l. 2.

¹⁹ Apie žurnalą „Nemuno kraštas“, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 300, l. 299.

²⁰ Agento „Ignoto“ 1977 m. lapkričio 20 d. agentūrinis pranešimas, *ibid.*, b. 299, l. 142.

²¹ Lietuvos kultūrinių ryšių su išeivijos lietuviais komiteto 1964 m. darbo ataskaita, *ibid.*, f. K-3, ap. 1, b. 15, l. 14.

²² Atsakymas į 1988 m. gruodžio 9 d. raštą Nr. I-I-2859 dėl „aktyviųjų priemonių“ parengimo, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 233, l. 110–111.

²³ Lietuvos kultūrinių ryšių su išeivijos lietuviais komiteto 1966 m. veiksmų planas, *ibid.*, f. K-3, ap. 1, b. 23, l. 8.

²⁴ Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos „Tėviškė“ prezidiumo posėdžio, įvykusio 1978 m. kovo 24 d., protokolai Nr. 1, *ibid.*, b. 2, l. 4.

²⁵ Kontrpropagandinių priemonių aiškinant respublikos gyventojams ketvirtojo ir penktojo dešimtmečių įvykius Lietuvoje planas, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 333, l. 33–34.

²⁶ Atsakymas į 1989 m. lapkričio 17 d. raštą „z“/4-622, *ibid.*, l. 294.

²⁷ J. Banionis, „Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose įsigalint detantui 1970–1974 m.“, p. 123.

²⁸ Juozas Keliuotis (1902–1983) – rašytojas, vertėjas. 1945–1947 ir 1952–1956 m. kalintas sovietiniuose lageriuose. Kadangi laikėsi nepriklausomos Lietuvos idealų, neparašė viešos atgailos, jo straipsniai buvo nespausdinami, o jis pats – sekamas KGB. 1971 m. „Kultūros baruose“ pasirodė J. Keliuotio straipsnis „Tiltas, kurio dar nėra“, 1972 m. „Literatūros“ žurnale – interviu su juo „Kelias, kurį pasirinko mano Lietuva“.

²⁹ Vladas Tiškus-Tiškevičius (1906–1975) – agronomas, visuomenės veikėjas. 1941–1967 m. buvo ištremtas. 1972 m. „Valstiečių laikraštyje“ pasirodė jo straipsnis „Vardan tiesos“, o „Gimtajame krašte“ – „Pažink Lietuvą tokią, kokia ji yra“.

³⁰ Buvusių nepriklausomos Lietuvos autoritetų panaudojimo kovoje su nacionalistais šalies viduje ir išeivijos organizacijomis patirties apžvalga, LYA, f. K-35, ap. 3, b. 709, l. 35–44.

³¹ *Ibid.*, l. 44.

³² Svarbiausių agentūrinių-operatyvinių priemonių prieš JAV specialiąsias tarnybas 1972–1974 m. planas, *ibid.*, b. 689, l. 86.

³³ LSSR KGB priemonių siekiant sustiprinti kovą su išeivijos centrais ir organizacijomis ir sumažinti priešininkų specialiųjų tarnybų galimybes juos panaudoti antisovietinėse akcijose planas, *ibid.*, b. 660, l. 221–224.

³⁴ Atsakymas į 1989 m. lapkričio 17 d. raštą „z“/4-622, *ibid.*, ap. 2, b. 333, l. 295.

³⁵ LSSR KGB 1-ojo skyriaus veiklos pagal EM liniją 1989 m. ataskaita, *ibid.*, b. 646, l. 38.

³⁶ Agentūrinių-operatyvinių priemonių prieš „Santarą-Šviesą“ planas, *ibid.*, ap. 3, b. 689, l. 274.

³⁷ Dėl bendro aktyviųjų ir kontrpropagandinių priemonių taikymo, *ibid.*, ap. 2, b. 333, l. 55–56.

³⁸ Agento „Ignoto“ 1981 m. vasario 17 d. agentūrinis pranešimas, *ibid.*, b. 301, l. 174–176.

³⁹ „Inturisto“ informacinio-propagandinio darbo su užsienio turistais 1971 m. ataskaita, *ibid.*, ap. 46, b. 771, l. 259.

⁴⁰ J. Banionis, „Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose įsigalint detantui 1970–1974 m.“, p. 125.

⁴¹ Lietuvių kultūrinių ryšių su kraštiečiais užsienyje komiteto 1964 m. ataskaita, LYA, f. K-35, ap. 1, b. 15, l. 9.

⁴² KGB priemonių siekiant sustiprinti kovą su reakcinėmis lietuvių išeivijos organizacijomis ir sumažinti priešininko specialiųjų tarnybų galimybes jas panaudoti antisovietinėse akcijose planas, *ibid.*, ap. 3, b. 660, l. 223.

⁴³ Apie respublikos Kultūros fondo papildymą, *ibid.*, ap. 2, b. 236, l. 175–176.

⁴⁴ A. Anušauskas, „KGB ir kolekcininkai“, p. 23.

⁴⁵ Objekto „Konsulo“ agentūrinių-operatyvinių priemonių 1986 m. planas, LYA, f. K-35, ap. 2, b. 221, l. 13–14.

⁴⁶ Papildomų priemonių dirbant su „Konsulu“ sąrašas, *ibid.*, l. 38–39.

⁴⁷ Pažyma apie Lietuvos SSR kultūros darbuotojų kelionę į JAV, *ibid.*, b. 306, l. 29.

⁴⁸ *Ibid.*, l. 30.

⁴⁹ Pažyma apie pokalbį su agentu „Algirdu“ dėl jo kelionės į JAV 1986 m. balandžio mėn., *ibid.*, l. 104.

⁵⁰ Pažyma apie priedangos kūrimą operatyviam darbuotojui, *ibid.*, b. 332, l. 216–219.

⁵¹ Svarbiausių KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių prieš išeivijos organizaciją „Santarašviesa“ 1972–1974 m. planas, *ibid.*, ap. 3, b. 689, l. 264–265.

⁵² KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių prieš turistus iš JAV planas, *ibid.*, ap. 2, b. 323, l. 124.

⁵³ Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos „Tėviškė“ prezidiumo posėdžio, įvykusio 1978 m. kovo 24 d., protokolai Nr. 1, *ibid.*, f. K-3, ap. 6, b. 2, l. 1.

⁵⁴ „Inturisto“ informacinio-propagandinio darbo su užsienio turistais 1971 m. ataskaita, *ibid.*, f. K-35, ap. 46, b. 771, l. 244–246.

⁵⁵ J. Banionis, „Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose įsigalint detantui 1970–1974 m.“, p. 125.

⁵⁶ „Tėviškės“ draugijos 1985 m. gruodžio 26 d. pasiūlymai ir samprotavimai, kaip 1986 m. geriau įgyvendinti internacionalinę ir socialistinę Tarybų Lietuvos gyvenimo propagandą, LYA, f. K-3, ap. 6, b. 15, l. 100.

⁵⁷ Agentūrinių-operatyvinių priemonių, taikomų į Lietuvą atvykstančiam lietuvių kilmės jaunimui, planas, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 317, l. 211–214.

⁵⁸ Svarbiausių KGB agentūrinių priemonių siekiant sustiprinti kovą su išeivijos centrais ir organizacijomis ir sumažinti priešininko specialiųjų tarnybų galimybes juos panaudoti priešiškoje antisovietinėse akcijose planas, *ibid.*, ap. 3, b. 660, l. 221.

⁵⁹ Lietuvos kultūrinių ryšių su išeivijos lietuviais komiteto 1966 m. veiksmų planas, *ibid.*, f. K-3, ap. 1, b. 23, l. 3.

⁶⁰ Pagrindinių agentūrinių-operatyvinių priemonių, taikomų lietuvių išeivijos jaunimo atstovams, atvykstantiems į Vilniaus universiteto rengiamus lietuvių kalbos kursus, planas, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 312, l. 147.

⁶¹ V. Kapsuko valstybiniame universitete lietuvių kilmės užsieniečiams organizuojamų lietuvių kalbos

ir literatūros kursų kontržvalgybinės priežiūros agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, l. 308.

⁶² *Ibid.*, l. 292.

⁶³ Agento „Roboto“ 1984 m. rugpjūčio 6 d. agentūrinis pranešimas, *ibid.*, l. 178–180.

⁶⁴ Svarbiausių KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių prieš išeivijos organizaciją „Santarašviesa“ 1972–1974 m. planas, *ibid.*, ap. 3, b. 689, l. 268–269.

⁶⁵ Atsakymas į 1987 m. kovo 9 d. šifruotą telegramą Nr. 111095/RT dėl Baltistikos instituto Švedijoje, *ibid.*, ap. 2, b. 341, l. 254.

⁶⁶ Apie priemones kovoti su ideologine diversija, nukreipta prieš sovietinės Baltijos šalis panaudojant Baltistikos institutą Švedijoje, *ibid.*, l. 273.

⁶⁷ Atsakymas į 1986 m. vasario 25 d. raštą Nr. 5/2-230 dėl Baltistikos instituto, *ibid.*, l. 198.

⁶⁸ Atsakymas į 1987 m. gegužės 14 d. raštą Nr. 184/1330 dėl Baltistikos instituto, *ibid.*, l. 260–261.

⁶⁹ Atsakymas į 1987 m. kovo 9 d. šifruotą telegramą Nr. 111095/RT dėl Baltistikos instituto Švedijoje, *ibid.*, l. 255–256.

⁷⁰ Dėl bendro aktyviųjų ir kontrpropagandinių priemonių taikymo, *ibid.*, b. 333, l. 56.

⁷¹ Agentūrinių-operatyvinių priemonių siekiant sumažinti Pasaulio lietuvių jaunimo festivalio antisovietinį pobūdį ir lokalizuoti priešiškus veiksmus planas, *ibid.*, ap. 3, b. 689, l. 105–106.

⁷² Pasiūlymai, kaip trukdyti Taikos ir laisvės kruizui, *ibid.*, ap. 2, b. 344, l. 68–69.

⁷³ Agento „Ignoto“ agentūrinis pranešimas, *ibid.*, b. 299, l. 142.

Gauta 2009 02 09
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Kristina Burinskaitė**KGB PROPAGANDA ACTIONS AGAINST POLITICAL ACTIVITY
OF LITHUANIANS ÉMIGRÉ IN 1970s–1990s.****Summary**

One of the main tasks of Lithuanian KGB was to weaken, discredit and suppress political activity of Lithuanian émigrés to liberate Lithuania, to change their attitude toward Soviet Lithuania. Propaganda, the formation of positive public opinion about the Soviet system, politics, achievements and a negative opinion about émigrés were one of the main weapons against the political activity of émigrés. To form such public opinion, the KGB used mass media, tourism, and the Lithuanian language and literature courses at Vilnius University, science exchange, cultural activity, tours of Lithuanian artists to Western countries. Speeches of famous Lithuanians (some of them were forced to speak positively about Soviet achievements) and émigrés were

also used by the Soviets as a means of propaganda. The return of the valuables of art was also used as propaganda, to set at variance the émigrés and to break their isolation policy toward Soviet Lithuania. Propaganda actions were politicized and used against the émigrés, since the time of their implementation coincided with the important émigré events. KGB developed wide propaganda actions against the world Lithuanian youth congress and the Baltic cruise of freedom and peace. It is difficult to evaluate the effectiveness of KGB actions due to the lack of objective sources. Although KGB paid great attention to propaganda activity, the results, however, were inadequate to their efforts.